

УДК 339.9

*Филюк Г.М., д-р.екон. наук, проф.**Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ТА КОНКУРЕНТНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ: СУПЕРЕЧНОСТІ РОЗВИТКУ, НАПРЯМИ ГАРМОНІЗАЦІЇ

Розкрито сутність зовнішньоекономічної та конкурентної політики держави. Показано їх взаємозв'язок та розкрито суперечності реалізації. Сформульовано рекомендації щодо напрямів гармонізації цих видів політики в умовах глобалізації.

Ключові слова: конкуренція, зовнішньоекономічна політика держави, конкурентна політика держави, монополізація, лібералізація.

Постановка проблеми. У процесі ринково спрямованих реформ в Україні сформувалася модель економічного розвитку, яка характеризується дуже високим ступенем відкритості економіки. Економіка України є більш відкритою зовнішньому світу, ніж середньостатистична, і за індексом глобалізації займає 56-е місце серед 72 країн світу. Якщо у 2007 р. коефіцієнт покриття експорту імпортом по товарах і послугах становив 0,89, то у 2013 р. він (за попередніми оцінками) становить 1,2 [1, с. 54; 2]. Співвідношення обсягів зовнішньоторговельного обороту і ВВП дорівнює 102,1%, а коефіцієнт торговельної відкритості, який розраховується як відношення обсягу експорту продукції до загального обсягу ВВП, за 2013 р. склав 46,7% [2]. Загалом в останні роки цей показник коливається в діапазоні 54–62%. Це дає Україні нові шанси для розвитку, але й зумовлює невідомі ризики і проблеми. Основним ризиком є те, що Україна залишається на периферії глобальної економіки через украї низьку конкурентоспроможність.

Не викликає сумніву, що ключовим завданням української держави в умовах ринкових перетворень та активної інтеграції України до світового співтовариства є удосконалення економічної політики, що висуває на перший план питання щодо взаємоузгодженості всіх напрямів та форм урядового впливу на способи використання обмежених ресурсів і темпи економічного розвитку. Членство України в СОТ, підписання політичної частини угоди про асоціацію з ЄС та прагнення до підписання найближчим часом економічної частини цієї угоди потребує чітких та системних дій щодо проведення прогресивного курсу лібералізації вітчизняної економіки та додержання загальносвітових правил і регулятивних механізмів. У цьому зв'язку особливої актуальності набувають питання гармонізації зовнішньоекономічної та конкурентної політики держави.

Аналіз досліджень і публікацій засвідчує, що пошуком проблем ефективної реалізації зовнішньоекономічної політики в Україні займаються багато вітчизняних науковців, серед яких: О. Білорус, В. Будкін, І. Бураковський, Б. Буркинський, Д. Лук'яненко, Ю. Пахомов, А. Поручник, В. Рокоча, Є. Панченко, Л. Письмаченко, А. Румянцев, В. Сіденко, Н. Татаренко, А. Філіпенко та інші. Питанням удосконалення конкурентної політики розробляють В. Базилевич, А. Ігнатюк, В. Лагутін, Ю. Уманців, а також автор даної статті.

Відаючи належне напрацюванням вчених-економістів, здійсненим у цій галузі, слід зазначити, що багато проблем до цього часу не дістали остаточного вирішення. Якісно новий етап у реформуванні системи економічної політики в Україні в напрямі утвердження та ефективного розвитку внутрішнього ринку та підвищення конкурентоспроможності нашої держави в міжнародному співтоваристві вимагає теоретичного переосмислення багатьох

аспектів державного регулювання соціально-економічного розвитку, зокрема питань, що стосуються узгодження зовнішньоекономічної та конкурентної політики.

З огляду на це, **метою** статті є обґрунтування основних проблем взаємодії та взаємоузгодження двох видів державної економічної політики на сучасному етапі інтеграції української економіки у світовий економічний простір.

Виклад основного матеріалу. Для осмисленого і цілеспрямованого здійснення зовнішньоекономічної та конкурентної політик необхідно чітко визначити їхню змістовну сутність.

Відповідно до ст. 10 Господарського кодексу України, зовнішньоекономічна політика — це політика, спрямована на регулювання державою відносин суб'єктів господарювання з іноземними суб'єктами господарювання та захист національного ринку і вітчизняного товаровиробника» [3].

Зовнішньоекономічна політика тлумачиться як:

- діяльність державних законодавчих та виконавчих органів, спрямована на формування ефективних економічних відносин держави на міжнародній арені [4, с. 15];
- політика, яка впливає з об'єктивно існуючих порівняльних і конкурентних переваг у різних галузях господарства передбачає пріоритет національних економічних інтересів в системі методів і форм регулювання світогосподарських зв'язків, ґрунтується на засобах тарифного та нетарифного регулювання, спрямована в цілому на створення конкурентного ринкового середовища, поступове формування економіки, орієнтованої на експорт [5, с. 19];
- політичне оформлення міжнародних економічних зв'язків країни [6, с. 10] тощо.

Таким чином, незважаючи на уявну відмінність підходів до трактування зазначеного поняття, можна відмітити їх беззаперечну схожість у плані визначення головної мети зовнішньоекономічної політики держави — захист національних інтересів на міжнародній арені.

Конкурентну політику автор трактує як частину економічної політики — як комплекс методів, принципів, способів та інструментів держави, спрямованих на попередження та безпосереднє припинення порушень антимонопольного законодавства, створення і захист ефективного конкурентного середовища, розвиток добросовісної конкуренції між господарюючими суб'єктами.

Розглядаючи проблему співвідношення цих двох видів державної політики, зауважимо, що лібералізація торгівлі, яка відкрила національні ринки, спричинила посилення конкуренції як на національних ринках, так і, певною мірою, у відносинах між країнами, примушуючи уряди здійснювати пошук нових форм захисту своїх товаровиробників. З огляду на це, політика конкуренції та зовнішньоекономічна політика, з одного боку, є взаємодоповнюючими, а з іншого, — нерідко переслідують різні цілі.

Внаслідок глобальних конкурентних змін стратегічно важливим для будь-якої державної системи стає завдання захисту внутрішнього ринку і національного підприємництва. У нових умовах держава повинна утримувати баланс між ступенем відкритості національного ринку та національної економіки, а також їх здатністю продукувати конкурентний інноваційний продукт. Через ризики від глобалізації саме держава покликана вирішувати об'єктивну суперечність між глобальною формою руху власності, її розмитістю і національною, тобто чітко визначеною формою управління об'єктами власності, а отже, інтересами власників конкретної країни. Отже, держава повинна забезпечити і посилити свою роль гаранта закріплення національної власності [7, с. 198].

Розглядаючи змістову схожість цілей конкурентної політики держави із зовнішньоекономічною, важливо розглянути суперечності, які виникають у процесі їх реалізації. Як пра-

вило, національну конкурентну політику спрямовано на розвиток конкуренції на внутрішніх ринках, а завданнями зовнішньоекономічної політики є захист вітчизняного товаровиробника і сприяння підвищенню його конкурентоспроможності на зовнішніх ринках. Саме через наявність таких суперечностей реальна практика багатьох держав світу нерідко (особливо в періоди загострення циклічних і структурних криз) йде врозрід із постулатами прихильників теорії вільної торгівлі, віддаючи очевидний пріоритет захисту інтересів вітчизняного бізнесу. З одного боку, міжнародна торгівля є своєрідним інструментом, який перешкоджає можливості національних товаровиробників вдаватися до обмежувальної ділової практики. Американські економісти Р. Шмалензі, Р. Віллінг називають цей принцип «імпорт – частина конкуренції» [8, с. 564]. Дійсно, імпорт може сприяти розвитку конкуренції на внутрішньому ринку; виступає дійовим елементом (або стимулом) підвищення міжнародної конкурентоспроможності національних компаній; забезпечує можливість уникнути реальної загрози створення системи «замкнених» економік. Проте, з іншого боку, різке збільшення імпорту внаслідок лібералізації зовнішньої торгівлі пригнічує національного товаровиробника.

Не вдаючись у детальні пояснення особливостей реалізації зовнішньоекономічної політики України, окреслимо лише основні її суперечності у сфері зовнішньої торгівлі.

По-перше, лібералізація зовнішньої торгівлі на початку 90-х рр. ХХ ст., спрямована на розвиток конкуренції на внутрішньому ринку, насправді не забезпечила досягнення очікуваного результату. Різке збільшення імпорту товарів до України значно посилило вплив інфляційних процесів за рахунок пригнічення розвитку вітчизняного виробництва і спрямування дефіцитних валютних ресурсів не на технологічне оновлення власного виробництва, а на закупки великих партій споживчих товарів нерідко не найкращої якості. Це, у свою чергу, сприяло витісненню з внутрішнього ринку вітчизняних підприємств, які були менш конкурентоспроможними порівняно з іноземними конкурентами. Адже в конкурентній боротьбі виграє той, хто має сильніші позиції вже сьогодні. Ринок дає набагато більше шансів сильним і потужним, ніж тим, хто має обмежені ресурси або відстає у їх використанні.

По-друге, запровадження класичних механізмів захисту внутрішнього ринку також засвідчило помилковість цієї стратегії та не відповідає курсу на експортну експансію, взятую на озброєння всіма економіками сучасного світу, що динамічно розвиваються. З одного боку, в Україні захист виробника має в цілому пасивний характер, тобто спрямований на зниження рівня конкуренції з боку імпорту. Надання державної підтримки окремим підприємствам за відсутності довгострокової комплексної загальнодержавної програми структурної перебудови не забезпечило підвищення їх конкурентоспроможності. Навпаки, це тільки гальмувало прогресивні структурні зрушення. Навіть підприємства-монополісти, що є експортоорієнтованими і забезпечували в умовах економічного зростання високий рівень прибутковості, не модернізовані та характеризуються високим рівнем енергомісткості, а також залежності від імпортованих поставок. Саме тому експортоорієнтовані підприємства-монополісти практично першими відчували на собі негативний вплив економічної кризи, яка розпочалась у 2008 р., втративши при цьому окремі елементи конкурентоспроможності. З іншого боку, той порівняно незначний позитивний ефект від застосування протекціоністських заходів у багатьох випадках нейтралізувався переміщенням імпорту до сфери тіньової економіки, масовим ухиленням від сплати мита й податків на імпортовані товари. Наслідком такої ситуації стала нерівність умов конкуренції на внутрішньому ринку: фактично знизився рівень захисту підприємств, які працювали легально і акуратно сплачували податки, тобто знизився рівень їх конкурентоспроможності.

По-третє, нераціональною є структура експорту – імпорту товарів і послуг: експортуються, в основному, товари з низькою часткою доданої вартості, а імпортуються, головним

чином, традиційні товари й послуги з високою її часткою. У структурі товарного експорту на сировинну продукцію припадає близько 60%, а на високотехнологічну – відповідно, лише 3%. Серед зазначеної номенклатури: аерокосмічна техніка, телекомунікаційне та електротехнічне устаткування, неелектрична техніка, хімічні продукти, наукові прилади, фармацевтичні продукти, комп'ютерна та офісна техніка, електрична техніка. Натомість спостерігається щорічне збільшення до України імпортованих поставок промислових товарів не найкращої якості, що зумовлено: 1) нижчими цінами на імпортовані товари через нижчу їх собівартість порівняно з вітчизняними конкурентами; 2) як правило, вищими якістю та економічністю імпортованих товарів, що збільшує попит на них серед українців; 3) більшим попитом серед населення країни з відносно нижчим рівнем добробуту на товари нижчої якості, але значно дешевші, ніж українські субститути. Негативним слід назвати і той аспект, що в Україні практично не було створено стимулів до нарощування імпорту високих технологій, закупки ліцензій та «ноу-хау» для виробництва вітчизняних конкурентоспроможних товарів і послуг, тобто не вживалися належним чином заходи щодо першочергової лібералізації тих видів імпорту, від яких залежить інтенсифікація процесу інновацій у внутрішніх товаровиробників. Перешкоджав процесові реалізації проведення масштабних інноваційно-інвестиційних проєктів й існуючий механізм стягнення ПДВ, оскільки збільшував навантаження на фінанси підприємств.

По-четверте, механізми регулювання імпорту за допомогою стандартів, екологічних, санітарних та інших норм безпеки споживання, також залишаються малоефективними, що, у свою чергу, створює ідеальні умови для перетворення ринку України на ринок збуту за низькими цінами недоброякісних і небезпечних для здоров'я або для навколишнього природного середовища товарів. При цьому спроби позитивно вирішити це питання спочатку були спрямовані на запровадження не вищих вимог і стандартів як таких, а надто бюрократизованих процедур сертифікації імпортованих товарів, що викликало справедливі нарікання з боку торгових партнерів України.

Наявність таких суперечностей у зовнішньоекономічній сфері актуалізує, з одного боку, проблему створення ефективної системи зовнішньоекономічного регулювання, яка б спрямовувалася на послідовне розв'язання окреслених проблем і формування потенціалу конкурентоспроможності в галузях, які випускають продукцію з високою часткою доданої вартості та високим рівнем наукомісткості, а з іншого – проблему гармонізації цілей і засобів конкурентної та зовнішньоторговельної політик в Україні. Тут слід погодитися з відомим дослідником у галузі конкуренції М. Портером, який зазначає, що, «яка б не була внутрішня система цінностей чи ідеологія у країні, фірми мають справу зі світовим ринком». Тому «лише активізація зусиль, наполегливість, оновлення і особливо конкуренція є джерелами економічного прогресу для будь-якої країни і основами для підвищення виробничої діяльності та задоволення потреб громадян» [9, с. 800].

Отже, реалізація головних засад і конкурентної, і зовнішньоекономічної політик має здійснюватися з урахуванням усього арсеналу засобів підтримання конкурентоспроможності вітчизняних підприємств, який використовується іншими країнами і відповідає сучасним принципам міжнародного регулювання торгово-економічних відносин, але лише частково і непослідовно використовувався в Україні в роки незалежності. Тому, з одного боку, при прийнятті рішень у сфері конкурентної політики необхідно оцінювати всі економічні наслідки, а не лише ті, які безпосередньо впливають на конкуренцію. З іншого боку, оскільки заходи зовнішньоекономічної політики явно чи неявно, бажано чи небажано впливають на конкурентну ситуацію в тій чи іншій галузі або в економіці в цілому, то підвищення ефективності цієї політики вимагає узгодження із завданнями антимонопольного регулювання.

З огляду на це, вирішального значення на сучасному етапі розвитку української економіки набуває активна діяльність уряду щодо узгодження цілей конкурентної та зовнішньоекономічної політик з метою розвитку ефективної конкуренції на внутрішньому ринку, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників і економічної системи загалом. Реалізація цієї стратегічної мети передбачає зміну пріоритетів у зовнішньоекономічній політиці та здійснення таких заходів:

1. Відмова від істотного обмеження іноземної конкуренції на внутрішньому ринку (що в умовах приєднання України до СОТ є практично неможливим) і перехід до створення умов для послідовного нарощування конкурентоспроможності вітчизняних підприємств, а також запровадження інноваційної моделі їх розвитку через механізм експортно-імпортного регулювання. З цією метою необхідно:

- провести коригування імпортного тарифу на готові вироби з урахуванням імпортозаміщення;
- знизити імпортне мито на сировинні товари та комплектуючі вироби, що не виробляються в Україні, але є важливими для підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників;
- припинити практику надання урядом пільг у сплаті імпортного мита на ті товари, що виробляються в Україні;
- стимулювати експорт товарів з високою часткою доданої вартості, у тому числі за рахунок значного розширення практики надання державних гарантій під експортні кредити.

2. Забезпечення цивілізованого конкурентного середовища всередині країни, у тому числі й засобами зовнішньоекономічної політики. З огляду на це необхідно забезпечити надійний захист внутрішнього ринку України від недобросовісної конкуренції з боку іноземних фірм через механізми нетарифних заходів, передбачених нормами українського законодавства та правилами СОТ.

3. Недопущення монопольних ефектів і зловживань монопольним становищем на внутрішньому ринку монопольними об'єднаннями, у тому числі іноземними компаніями і філіями ТНК, але застосування політики стимулювання або доброзичливого нейтралітету щодо тих компаній, які прагнуть підвищити власну конкурентоспроможність на зовнішніх ринках.

4. Перехід від концепції «вільної торгівлі» (fair trade) до концепції «керованої торгівлі» (manage trade), в якій значне місце займає державне втручання, з огляду на необхідність розумного використання експортних та імпорتنих обмежень для сприяння нарощуванню конкурентоспроможності вітчизняних компаній. Концепція «керованої торгівлі» передбачає гнучке поєднання заходів ліберального і протекціоністського характеру відповідно до конкретних умов і цілей економічного розвитку країни. Зокрема, важливо встановити обмеження на імпорт послуг, які порушують інтереси вітчизняних товаровиробників, посилити контроль над якістю та екологічністю імпорتنих товарів тощо.

Успішна реалізація окреслених вище заходів сприятиме дотриманню основних принципів конкурентної політики на внутрішньому ринку і врахуванню національних інтересів України у зовнішньоекономічній діяльності в умовах відкритості економічної системи.

Висновки та перспективи подальших досліджень. З метою підвищення конкурентоспроможності національної економіки в умовах глобалізації стратегічним пріоритетом Української держави має стати гармонізація зовнішньоекономічної та конкурентної політики. Проте замість постановки питання про переваги протекціоністської закритості економіки або про вигоди її граничної відкритості ставку слід робити на активну інтеграцію України

в конкурентну інтеграційну систему при одночасному використанні блокових інструментів захисту національних товаровиробників від недобросовісної конкуренції з боку іноземних учасників.

Варто також пам'ятати, що в сучасних умовах будь-які економічні рішення детермінуються політичною ситуацією, яка склалася на момент їх прийняття. Особливо цей зв'язок відчутно проявляється у країнах з перехідною економікою.

Перспективи подальших досліджень у даній сфері пов'язані із дослідженням проблем гармонізації конкурентної політики з іншими видами економічної політики.

Список використаних джерел

1. Стратегія розвитку України у період до 2020 року : проект / М-во економіки України. – К., 2008. – 268 с.
2. Валовий внутрішній продукт України за 2013 рік / Державна служба статистики України : експрес-вип. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua/>.
3. Господарський кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
4. *Письмаченко Л.М.* Державне управління зовнішньоторгівельною діяльністю в Україні: регулювання та контроль : моногр. / Л.М. Письмаченко. – Донецьк : Тов. «Юго-Восток, Лтд». – 2008. – 366 с.
5. *Грущинська Н.М.* Розвиток експортного потенціалу України в сучасних світогосподарських процесах / Н.М. Грущинська, М.П. Музиченко // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 7. – С. 19–26.
6. Основи зовнішньоекономічної діяльності : конспект лекцій / М.П. Пан, В.І. Торкатюк, А.Л. Шутенко, О.С. Вороніна. – Х. : ХНАМГ, 2008. – 158 с.
7. *Пахомов С.Ю.* Глобальна конкуренція: нові явища, тенденції та чинники розвитку : моногр. / С.Ю. Пахомов. – К. : КНЕУ, 2008. – 224 с.
8. Schmalensee R. and Willin R. Handbook of Industrial Organization / R. Schmalensee and R. Willin. – Amsterdam, 1989.
9. *Портер М.* Международная конкуренция : пер. с англ. / М. Портер – М. : Междунар. отношения, 1993. – 896 с.

References

1. Strategiya rozvytku Ukrainy u period do 2020 roku: proekt [Strategy of Ukraine's development until 2020: the project]. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy. Kyiv, 2008, 268 p. [in Ukrainian]
2. Valovyi vnutrishnii produkt Ukrainy za 2013 rik [Gross domestic product of Ukraine in 2013]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: ekspres-vyp, available at: <http://ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian]
3. Gospodars'kyi kodeks Ukrainy [Code of Commercial Procedure of Ukraine], available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>. [in Ukrainian]
4. *Pis'machenko L.M.* Derzhavne upravlinnya zovnishn'otorgivel'noyu diyal'nistyuu v Ukraini: reguluyvannya ta kontrol': monogr. [State management of foreign economic activities in Ukraine: regulation and control: monograph.]. Donets'k, Tov. «Yugo-Vostok, Ltd», 2008, 366 p. [in Ukrainian]
5. *Grushchins'ka N.M., Muzychenko M.P.* Rozvytok eksportnogo potentsialu Ukrainy v suchasnykh svitogospodars'kykh protsesakh [The development of Ukraine's export potential in the modern world economic processes]. Aktual'ni problemy ekonomiky, 2010, № 7, p. 19–26. [in Ukrainian]

6. *Pan M.P., Torkatyuk V.I., Shutenko A.L., Voronina O.S.* Osnovy zovnishn'oeconomichnoi diyal'nosti: konspekt lektsii [Fundamentals of foreign economic activity: lectures notes]. Kharkiv, KhNAMG, 2008, 158 p. [in Ukrainian]
7. *Pakhomov S.Yu.* Global'na konkurenciya: novi yavyshcha, tendentsii ta chynnyky rozvytku: monogr. [Global competition: new occurrences, trends and development factors: monograph]. Kyiv, KNEU, 2008, 224 p. [in Ukrainian]
8. *Schmalensee R., Willin R.* Handbook of Industrial Organization. Amsterdam, 1989.
9. *Porter M.* Mezhdunarodnaya konkurenciya [International Competition]. Per. s angl. M. Porter. Moscow, Mezhdunar. otnosheniya, 1993, 896 p. [in Russian]

Отримано 24.03.14

Филлюк Г.М., д-р. экон. наук, проф., Киевский нац. ун-т им. Тараса Шевченко

ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКАЯ И КОНКУРЕНТНАЯ ПОЛИТИКА УКРАИНЫ: ПРОТИВОРЕЧИЯ РАЗВИТИЯ, НАПРАВЛЕНИЯ ГАРМОНИЗАЦИИ

Раскрыта сущность внешнеэкономической и конкурентной политики государства. Показана их взаимосвязь и противоречия реализации. Сформулированы рекомендации относительно направлений гармонизации этих видов политики в условиях глобализации.

Ключевые слова: конкуренция, внешнеэкономическая политика государства, конкурентная политика государства, монополизация, либерализация.

Filyuk H.M., Dr.Dr.Habil in Economics, professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv

FOREIGN ECONOMIC AND COMPETITION POLICY OF UKRAINE: DEVELOPMENT CONTRADICTIONS AND HARMONIZATION DIRECTIONS

The paper dwells upon key issues of the state foreign economic and competition policies. Their interrelation is shown, and contradictions of implementation are exposed. Recommendations towards directions of harmonization of these policy types under the conditions of globalization are suggested.

Keywords: competition, state foreign economic policy, state competition policy, monopolization, liberalization.